

РЕЧ КОМПАРТИЈЕ У ПАРТИЗАНСКОЈ ЕПСКОЈ ХРОНИЦИ

Филозофски факултет
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Универзитет у Нишу

Апстракт: У раду је испитиван однос постфолклорне партизанске епске хронике и изразито идеолошки маркиране штампе, као и других видова идеолошког доктринарног деловања на подручју јужне Србије у периоду Другог светског рата. Интердисциплинарно заснована методологија (утемељена на теорији медија и комуникације, студијама културе и, примарно, на теорији жанрова усмене књижевности) примењена је на грађи ексцерпираној из корпуса штампе политичко-идеолошког садржаја – листова *Борба*, *Млади борац* (1944, 1945), као и из прогласа ЦК КПЈ и обраћања јавности поводом важних догађаја у развоју НОП-а и, нарочито, при формирању органа народне власти. Критеријуми за избор грађе били су изворност (идеје и ставови који су непосредно проистекли из комитета и одбора КПЈ) и дистрибутивност (интензитет преношења, доступност ширем кругу становништва и слично). Да би се утврдило како је, у зависности од идеолошког профила аутора/певача, епска хроника апсорбовала нове идеје и како их је укључила у свој усменописани поетски систем у раду је испитивана позиција актера у делокругу јунака и у делокругу противника, као и тематска и идејна раван остварених дела.

Кључне речи: усмена епска традиција, постфолклорна епска хроника, штампа, Комунистичка партија, идеологија

У свим уметностима постоји физички део, који више не можемо посматрати и третирати га као пре, тај део се више не може отети деловању савремене науке и савремене праксе. (...) Треба бити спреман на то да ће толико велика новаторства изменити целокупну технику уметности, да ће на тај начин утицати на саму инвенцију и, на крају, можда, довести до тога да се, на најчаробнији начин, измени и сам појам уметности.

Пол Валери

1. Увод

У току и након Другог светског рата Комунистичка партија узима позиције водеће, а потом и владајуће политичке странке на простору некадашње Југославије, све време активно делујући на дисеминацији идеја којима би већини популације своју идеологију наметнула као једини правилан поглед на свет. То је подразумевало и преузимање власти над државним идеолошким апаратима.

Ove forme se stvaraju u praksama i proizvodima obrazovanja, religije, masovnih medija, porodice, organizovane politike, kulturne industrije i tako dalje, na osnovu čega se ispostavlja da ideologija konstruiše i stvara različite subjekte i njihov način života, mišljenja i ponašanja. Sve društvene grupe i pojedinci stvoreni su u ideološkom diskursu ovih državnih aparata (Altiser 2008: 144).

Посебно је занимљиво деловање информационог државног идеолошког апарата, који укључује штампу, радио и телевизију.¹

Разноврсни медији погодовали су потребама југословенских носилаца комунистичке идеологије у периоду њиховог развоја од релативно минорне радничке партије до оне која након Другог светског рата једина учествује у обликовању државног уређења и политичком животу. Од медија који су били доступни у периоду између два рата (радио, филм, штампа) Комунистичка партија Југославије, а касније и органи нове власти, користила је пре свега штампу (дневне и периодичне листове, билтене, летке и сл.) потеклу из политичких и војних кругова, иако је њена издавачка делатност била и шире заснована (Petranović 1988: 371). Управо због могућности да се дистрибуира и до „pojedinaca u tehnološki inferiornim sredinama“ (Vesić 2012: 83), штампа је била заступљенија више од свих медија. У писану форму претварано је и оно што се могло чути на радију: одабрани чланови покрета слушали су вести са забрањених радиостаница, стенографисали их и претварали у записе који су умножавани и дељени у партизанским одредима (Матић 1993: 205–206, 215). Својеврстан круг у употреби различитих средстава комуникације, од оних заснованих на усменом до оних темељених на писаном облику, затварао се чињеницом да је део штампаног садржаја преношен усменим путем, као материјал који се презентовао и анализирао у партијским ћелијама и јединицама партизанског покрета. Партија је користила штампу као поуздан инструмент којим се ставовиштво обавештавало и укључивало у особен облик интензивне политичке комуникације (и индоктринације). Због тога је издавачка

1 Луј Алтисер (Louis Althusser) прави разлику између државне власти и државног апарата (који чине влада, администрација, армија, полиција, судство, затвори и сл.), као и између државног (угњетачког) апарата и „једне друге стварности“ коју одређује појмом *државни идеолошки апарати*: они су на страни државног апарата, али се не поистовећују са њим (додатак „угњетачки“ указује „da državni aparat o kome je reč 'funkcioniše na nasilje', bar u krajnjoj liniji“, Altiser 2008: 145). Информациони државни идеолошки апарат један је у мноштву државних идеолошких апарата (ДИА) (ту спадају и религијски, школски, породични, правни, политички, синдикални, културни ДИА). Суштинска разлика је у томе што „državni represivni aparat funkcionije 'na nasilje' (a la violence), dok državni ideološki aparati funkcioniju 'na ideologiju' (a la ideologie)“ (Исто: 145). Ово одређење двоструког „функционисања“ (не постоји чисто угњетачки нити чисто идеолошки апарат) омогућава да схватимо „kako se neprestano tkaju vrlo tanane, izričite ili prečutne kombinacije između igre državnog (ugnjetačkog) aparata i igre državnih ideoloških aparata“, o čemu nam „svakodnevni život pruža [nam] bezbroj primera“ (Исто: 146).

делатност била битна компонента деловања и подразумевала је систематске напоре на набавци опреме, проналажењу едукованих и искусних сарадника различитих профила, дистрибуцији штампаног материјала, што је у ратним условима било у великој мери отежано.

Политичка свест узимала је у обзир фолклорно стваралаштво као средство дистрибуције пожељних ставова и представа у разним фазама друштвеноисторијског развоја, будући да традиција као „skup navika, sećanja, normi i vrednosti koji, s obzirom na svoj kontinuitet, imaju ključnu ulogu u samorazumevanju i identitetu jedne društvene grupe“ (Naumović 2009: 13) може да представља и „medijum legitimizacije stvarnih ili fiktivnih namera političkih aktera“ (Исто: 14). Повезаност фолклора и политике подразумевала је разноврсно обликовано постојање једног у другом: политика је преузимала фолклорне матрице за обликовање своје речи (Čolović 2007: 24–38), али је и фолклорно стваралаштво, нарочито оно чије су поетичке карактеристике „диктиралe“ освртање на блиску прошлост, преузимало њен израз и идеју, транспонујући је према својим законитостима. Активирање механизма псеудотрадиционализма (социјалне праксе којом се „radikalne novine u motivima i ciljevima svesno zaodevaju u simboličko ruho tradicije kako bi mogle da budu prihvaćene kao legitimne“, Naumović 2009: 18) и неотрадиционализма (покушаја да се „uz pomoć autoriteta starog stvara ili legitimizuje ono novo koje se tek uspostavlja“, Исто: 18)² било је вишеструко функционално у периоду Другог светског рата и касније, у временима политичке транзиције и успостављања нових социјалних структура. Овоме је несумњиво поговарала и очуваност фолклорних матрица као комуникативног модела, омогућавајући политичком дискурсу широко ослањање на „simbolički jezik koji nudi tradicija“ (Исто: 17).

Имајући у виду чињеницу да је епско певање о Другом светском рату, нарочито о догађајима на територији Балкана, тематизовало и сукобе, страдања и победе над непријатељима из визуре победника (на супротним позицијама настајале су тзв. четничке песме), припадника Комунистичке партије, партизанског покрета и представника „народне власти“, ауторке овог истраживања посматрале су проблем утицаја идеологије презентоване у штампи Комунистичке партије Југославије (у наставку – КПЈ) (ограничивши грађу на период трајања ратних сукоба) на обликовање епских хроника насталих у јужној Србији, посебно на просторима насељеним становништвом са очуваним традиционалним односом према епици, оним који је долазио из Црне Горе и Херцеговине. У оваквом приступу посматра се, дакле, и инструментализација традиције као „politička strategi-

² Неотрадиционализам и псеудотрадиционализам два су од четири типа традиционализма према типологизацији Жоржа Баландијеа (Georges Balandier), на коју се, у покушају да утврди разлику, тј. направи дистинкцију између традиционализма и конзервативизма, позива Слободан Наумовић.

ja koja određene elemente tradicije neke grupe izdvaja iz njihovog prvobitnog konteksta i koristi ih za svrhe koje im nisu imanentne“ чиме се постижу два циља – „прикривају се стварни мотиви неке политичке акције или идеје, док се one истовремено представљају као легитимне путем успостављања везе са ’ауrom свете прошлости“ (Naumović 2009: 20).

Поред тога што је било неопходно регистровати утицаје и њихово трансформисање у оквирима певања које је већ припадало пост-фолклору, истраживање је подразумевало и сагледавање друштвено-историјског контекста у коме је амбивалентан однос комуниста према традицији епског певања резултирао и својом супротношћу: прихватањем управо ове форме и њеним укључивањем у ширење идеја и модела понашања који су потицали из програма Партије и њене политичке и идеолошке базе.

Нарочиту позицију у дистрибуцији нове речи која је потицала из политичкоидеолошке базе КПЈ имао је лист *Борба*³, као „обавезни приручник за идеолошко-политички рад партијских организација и сваког члана Партије понаособ“ (Матић 1993: 277).⁴ Најважније функције које је овај лист (у току Другог светског рата) обављао односиле су се на подстицање и организацију борбе против окупатора, јачање морала припадника и симпатизера КПЈ и партизанског покрета, популарисање СССР-а као прве социјалистичке државе (Petranović 1988: 373). *Борди* су се, са мање или више измењеним ставовима о разним питањима везаним за деловање и циљеве Партије, придруживали и други јавни или илегални листови објављивани на југословенском простору, попут *Пролетера*, *Комуниста*, *Младог*

3 Иако је у заглављу новопокренутог гласила наглашено да је реч о независном политичком и друштвеном листу, коме уводничар у првом броју из 1922. године негира зависност од капиталистичке организације, партије или клике, његово усмерење је ближе одређено већ инсистирањем на примени научне и марксистичке мисли у погледу на појаве о којима ће говорити. У бројевима који су уследили још јасније се одређује изворна идеологија, између осталог и експлицитним наводом у заглављу, у коме је *Борба* „орган Комунистичке партије Југославије“. Лист је излазио од 1922. до 1929. године, када је увођењем Шестојануарске диктатуре забрањен рад КПЈ. Поново се покреће у Ужицу 1941. године и траје до 1943, да би био поново покренут 1944. године у Београду. Назив и динамика излажења нису били уједначени, будући да је лист забрањиван и да се мењало седиште редакције, нарочито у ратном периоду: првобитно је објављиван у Ужицу, од новембра 1942. године у селу Дринић код Босанског Петровца, а од новембра 1944. године у Београду (Матић 1993: 26–29; Весић 2012: 83). У уредништву су се смењивали партијски радници: Едвард Кардељ, Моша Пијаде, Милован Ђилас, Владимир Дедијер, Родољуб Чолаковић, Митра Митровић, Радован Зоговић итд., од којих су неки, попут Ђиласа, Дедијера и Чолаковића, били чланови АГИТПРОП одељења Покрајинског комитета Србије (Матић 1993: 21, 26–29; Petranović 1988: 373).

4 Мада је и према садржају бројева било очигледно колико је овај лист „директивни орган, а за масе организатор и покретач борбе и рада“ (В 1945: 1) (списак скраћеница налази се на крају ове студије), о зависности од мишљења највиших органа Партије сведоче и друге информације: редакција је у сталној вези са ЦК КПЈ и Врховним штабом, штампање у штампарији ЦК и Врховног штаба као и оној у којој се налазио АГИТПРОП центар (Матић 1993: 29).

Борца, *Гласа радној народа*, *Дела*, *Црвене засјаве* итд. (Матић 1993; Vesović 1994: 19). Од документације која је имала сличну функцију, да информише и индоктринира, нарочиту улогу имала је она која је у разним прилагођеним облицима (нпр. летак, проглас) могла да дође до већег броја заинтересованих рецепијената.

За потребе истраживања чији се резултати саопштавају у овом раду корпус разматране штампе политичко-идеолошког садржаја формиран је према критеријумима изворности (идеје и ставови који су непосредно проистекли из комитета и одбора КПЈ) и дистрибутивности (интензитет преношења, доступност ширем кругу становништва и слично). Осим *Борбе* узети су у обзир и ратни бројеви *Младој борца* (из 1944. и 1945. године)⁵, нарочито због чињенице да је лист у почетку био достављан управо на територији Јужне Србије⁶. Истраживање је обухватило и прогласе ЦК КПЈ, као и одређена обраћања јавности поводом важних догађаја у развоју Народно-ослободилачког покрета и, нарочито, поводом формирања органа народне власти.

Да ли је епска хроника коју су стварали певачи упознати са идеологијом, они који су је и прихватили као своју или барем показивали да јесу, апсорбовала нове идеје и како их је укључила у свој усменописани поетски систем? Које је теме одабрала, како је обликовала актере и радњу? Да ли је била осетљива на новогovor, паролe и кованице које су стварали аутори текстова одштампаних у *Борби*, *Младом борцу*, у прогласима и одлукама са значајних конгреса и састанака – нека су од питања којима ћемо се у овом раду бавити.

Партијска штампа је, осим могућности да јој се приступа као писаној грађи, подразумевала и могућност дистрибуције, пријема и усвајања садржаја у процесу усмене комуникације (од деловања партијских комесара до „размене“ новости након читања, појединачних и заједничких). У складу са склоношћу епске поезије да апсорбује и обликује разноврсне идеолошке концепције могла би се очекивати

5 Лист *Млади борац* био је гласило Уједињене антифашистичке омладине Југославије, у непосредним контактима са Покрајинским комитетом ЦК КПЈ. Покренут је у Пустој Реци 1. јануара 1944. године и шапирографисан излазио до броја 9 (1. 9. 1944), када наставља да постоји у штампаном облику, са нешто измењеним уредништвом у коме је, поред Јована Маријановића и Најдана Пашића, радио и Добрица Ђосић. Чланке и репортаже он је потписивао псеудонимом (и партизанским именом) Геца, а у једном периоду радио је и као главни уредник (Ђосић 2005). У припреми листа учествовали су Драгослав Зира Адамовић, Радослав Ратковић, Стеван Дороњски и други, од којих су неки обављали значајне функције у друштвено-политичком животу новостворене државе у свим њеним каснијим фазама (Мајсторовић 1980). Објављиван је до 1945. године.

6 У уводном чланку *Наша прва година* поменуте су и околности у којима је лист започео објављивање (на гештетнеру, у рупи ископаној унутар сеоске куће) и истакнуто је како је прве примерке запамтила „омладина Пусте Реке, Црне Траве, омладина Топлице и Јабланице, омладина нишког, врањског, крушевачког и зајечарског округа“ (*Млади борац* 18. 1. 1945).

фаза у којој штампани текст идеолошког карактера утиче на перцепцију епског певача и аутора хронике који, у складу са преузетим ставовима и информацијама, тематизује одређене догађаје и формира ликове и идејну основу песме. Тај садржај није безусловно морао стизати из писаног извора до певача у руралним заједницама, нарочито током рата. Ово истраживање се управо темељи и на уверењу да одређене корелације између грађе комунистичке штампе и оне коју нуди епска хроника југа Србије нису морале бити директна последица непосредног увида епског певача у штампани материјал. О каналима којима је садржај долазио до бораца сведоче не само подаци из историје, журналистике, већ и коментари певача и истраживача, као и сам запис епске хронике.

2. Партизанске теме у постфолклорној епској хроници

2.1. Стварање и ствараоци у јужној Србији

Епика је у свести носилаца нове идеологије била перципирана двојачко: с једне стране, обележена елементима националног и идеолошког страног, представљала је „деликатно“, па и „непожељно наслеђе“ (Лајић Михајловић, Ђорђевић Белић 2021), док је, са друге, као инструмент погодан за преношење политичких информација (обликованих вербално, у непосредном контакту са заједницом) „ефикасан у формирању култа личности“ (Исто), одговарала носиоцима нове власти. Та нова власт је „певање уз гусле прихватила као 'употребљив' део наслеђа у чијим је оквирима могуће успоставити баланс између традиционалног израза и идеолошких слојева утканих у (пожељни) савремени садржај“ (Исто). Истовремено, епска је песма могла представљати елементе јуначког модела живљења и ван граница патријархалне културе (Браун 2004: 108), а у периоду окупације Партији су биле потребне управо снаге са израженом свешћу о јунаштву, части у одбрани земље и народа. Отуда је епска песма уопште, хроника нарочито, била користан медиј за представљање и ширење комунистичке идеје, дистрибуцију вести о ратним дејствима, страдањима цивили, дефинисању и карактеризацији припадника партизанског покрета, али исто тако и окупатора и домаћих војних јединица које нису припадале партизанском покрету (то, између осталог, посредно потврђује и податак да је управо одељење АГИТПРОПА Друге пролетерске дивизије 1944. године организовало публикавање збирке *Песме борбе*, Димитријевић 1967: 90).

За овакав задатак нарочито је била погодна епска песма са простора на којима је била витална и функционисала у заједници која ју је доживљавала као релевантан канал за певање о историји, слави и части, јунацима и издајницима. Због тога није необично што је у корпусу партизанске поезије са југа Србије – са територија Црне

Траве, Горње Јабланице, Пусте Реке, Косанице (Златановић 1975: 44; Поповић Николић 2017: 63), регистрован запажен број постфолклорних хроника. Десетерачко песништво са специфичним елементима који су се тицали односа према ауторству и стварању (доминација писане форме), са формулативним слојем који је пролазио процесе формализације, функционализације, разарања и хипертрофије традиционалних облика и подразумевао успостављање веза са другим традиционалним жанровима (Ђорђевић Белић 2016: 75–124, 125–163), на овим је просторима имало своје ствараоце и публику, а функционисало је и трансформисало се у складу са одговарајућим друштвено-историјским околностима и доминантним облицима културе. Истраживачи гусларске традиције јужне Србије углавном упућују на простор Јабланице као неку врсту гусларског центра. Истиче се нарочито село Гајтан као једно од оних места у коме су досељеници из Дробњака, Пиве, Мораче, простора нарочито погодних за развој епског и јуначког песништва (Сувајџић 2010: 28), као професионалци или аматери певали уз гусле и стварали хронике о рецентним историјским догађајима⁷ (Требјешанин 1963: 583; Миловановић 1974: XVI; Златановић 1982: 308). О гусларској традицији јужне Србије посредно може посведочити и број гуслара чије су песме ушле у неколико избора народног певања о партизанима (в. попис извора на крају рада). Поред стихова Радована Шолевића, Мирка Мујовића, Обрада Симоновића, Ранђела Коцића, Милана Албијанића, објављиване су и песме двадесетак других аутора.⁸ Доминантно писмени, ови певачи стварали су и певали песме о НОБ-у у различитим периодима: непосредно након догађаја, за време ратних дејстава, на борбеним положајима (Златановић 1982: 308; Ђорђевић 1969: 289) и након завршене револуције, у периоду формирања нове власти и различитих фаза изградње друштва (Ђорђевић 1974: 284). Њихови текстови некада су остајали у рукописима, касније углавном предатим истраживачима фолклора и приређивачима избора и збирки, или су их бележили сами истраживачи (в. Туровић 1968: 5; Миловановић 1974: X; Илић, Златановић 1985: 167–172). Врло често, међутим, песме су објављиване на различите начине и, у зависности од потребе и периода, у различитим издањима. Тако је једна од песама Обрада Симоновића штампана на летку који је дељен на

7 Појава паралелног постојања тзв. старих и нових песама (Murko 1951: 220), оних које су припадале класичној епиди и оних које су и неким елементима форме и садржаја представљале другачију структуру, регистрована је и на поменутих просторима. Тако је Драгутин Ђорђевић разликовао изворне песме и оне које су адаптиране и модификоване (Ђорђевић 1961: 237), а, осврћући се на епско певање у селу Гајтан, Требјешанин је издвојио оно донето из старог краја (Црне Горе), оно књишког порекла и оно које гуслари састављају сами (Требјешанин 1963: 583). О терминологији која је у науци о фолклору употребљавана да обележи хроничарско епско стваралаштво в. Милошевић Ђорђевић 1996: 78; Ђорђевић Белић 2016: 21–36.

8 О појединостима из живота неких од ових стваралаца в. Ђорђевић 1969; Ђорђевић 1974; Миловановић 1974.

територији Јабланице 1943. године (Димитријевић 1967: 95), очито у функцији ангажованог стваралаштва и на начин који је био типичан за деловање представника забрањене партије и војне формације. Слично су функционисали и они записи партизанских епских хроника (као и других жанрова, в. Rodić 2005: 313–397) који су за време ратних дешавања објављивани у листовима партизанских јединица (Димитријевић 1967: 118, 132; Николић 1975: 22).

Значајна је и чињеница да су неки певачи са ових простора били непосредно повезани са представницима партизанског покрета и КПЈ, као симпатизери или учесници НОП-а (Миловановић 1974: XVII–XXIII; Ђорђевић 1969: 288; Ђорђевић 1974: 283). Припадност покрету у случају О. Симоновића је, на пример, подразумевала ангажовање у обавештајним активностима, пословима на терену, те не чуди податак да је један од најпознатијих гуслара Јабланице за време Другог светског рата био у саставу АГИТПРОП одељења за простор Пусте Реке (Ђорђевић 1969). У том контексту треба посматрати и чињеницу да је био задужен да о важним догађајима пева непосредно после њихове реализације (Исто: 288). И песму о погибији Ратка Павловића Ђићка саставио је и испевао по задатку и наређењу, као „гуслар НОП-а Пусте Реке“, одмах по догађају, као што је учинио и са песмом о страдању Косте Стаменковића (Ђорђевић 1961: 240; Миловановић 1974: XX–XXI).

Наклоност према покрету и учешће у дејствима партизанских јединица нису подразумевали једино борбене акције. Познато је да је у партијским круговима велика пажња посвећивана увођењу у политику и идеологију покрета:

U ovakvim uslovima, pitanje naše propagande postavlja se svom svojom oštrenom i kao prvenstvena potreba u radu naših partijskih organizacija u vojsci i na terenu. U praktičnom radu naše partijske organizacije, članovi Partije, a i svi partizani (...) moraju voditi računa da agitaciono-propagandistička delatnost ima za cilj: ideološko razbistravanje pojmova (...) učvršćivanje našeg političkog uticaja i primenu ovih formi, načina i obima agitaciono-propagandnog rada nivou, karakteru i raspoloženju mase u kojoj se radi i na koju se želi uticati (B 1942, 20: 6).

Непрестано писано и усмено представљање нове доктрине било је организовано и реализовано под контролом искуснијих партијских радника, који су функционисали најчешће као политички комесари; они су, поред команданата, чинили најважнији део структуре свих формација Народноослободилачке војске (НОП) и Покрета отпора Југославије (ПОЈ).⁹ Редовни састанци чланства КПЈ и припадника различитих организација, попут Савеза комунистичке омладине Југославије (СКОЈ), Уједињеног савеза антифашистич-

⁹ Управо су први уредници *Млагој борца*, Драги Стаменковић и Радован Пантовић, били политички активисти у НОВ на територији Топлице и Јабланице.

ке омладине Југославије (УСаОЈ), Антифашистичког фронта жена (АФЖ) и др., на фронту и у позадини, били су обавеза и прилика да се присутни обавесте, едукују¹⁰, и коригују деловање према утврђеним одлукама виших органа. Како је поменуто, у таквим приликама је, поред осталог, читана и препричавана разноврсна партизанска штампа, а *Борба* је, као гласило КПЈ, имала посебан статус.

2.2. Актери у делокругу јунака

Тематизујући догађаје који су се у току Другог светског рата одвијали на просторима јужне Србије, постфолклорна хроника доминантно је као актере обликовала познате партизанске борце са ових простора: Ратка Павловића, Косту Стаменковића, Никодија Стојановића, Страхину Ераковића, Владимира Букилића итд., док је од прослављених бораца и војсковођа партизанског покрета у Југославији издвојила Пека Дапчевића, вероватно и због чињенице да су партизани под његовим вођством ослободили територије јужне и западне Србије током 1944. године

Регистроване измене у статусу и обликовању епског јунака у постфолклорној хроничи (редукција карактеризације, изражена опозиција јунак / противник, компримовање епске биографије, успостављање везе са традицијом, доминација помињања јунака, његових особености и деловања у оквирима каталожских форми, Ђорђевић Белић 2016: 102–111) потврђују се и у епским хроникама из јужне Србије. Јунак постфолклорне епске хронике уводи се у традицију уз помен класичних епских јунака („раван Краљевићу Марку / и ономе Обилићу Милошу! / Тако исто Војводи Момчилу / и са њиме Принципу Гаврилу“, М: 150; „који личи Бану Страхинићу“, Т: 38). Традиционални видови одређења – *јунак*, *соко*, *змај*, *виџез*, алтернирају са новијим, идеолошки маркираним – *груи*, *ређе* и *комунисџи*, *скојевац* (в. нпр. Ђ1: 295–296; Т: 38–39).

У формирању јуначких (партизанских биографија) неретко се истиче класни статус, прикључивање партизанском покрету од самог почетка, припадност СКОЈ-у, Партији и сл. Песма о смрти Предрага „Тозе“ Чиклована садржи готово све поменуте елементе:

Ти си њега младог васпитао
И књижицу скојевску му дао.
(...)
Иако је сиромашан био
Друг Тоза се са тим поносио,
Све од себе за Партију даде

¹⁰ Потврде овоме пронашли смо и у анализираној грађи партизанске штампе (в. МБ 1944, 13: 6).

И графички радник он постаде.
Као такав у затвору био...
(...)
Оде Тоза у гору зелену
И упозна друштво на терену.
Кад друг Тоза комесар постаде
Прослављене те прве бригаде...
(Ђ2: 295)

Представа о јуначкој (партизанској) биографији може се формирати и кроз сажету карактеризацију која не ремети основни сижејни ток („Команданта храброг попа Мића, / старог борца, дичног партизана, / партизана још из првих дана“, Ђ1: 290–291), а овакви елементи веома су чести у песмама са мотивом смрти јунака и освете (Ђорђевић 1974: 295, 298; Миловановић 1974: 150, 152, 159; Димитријевић 1967: 94–95).

Биографије јунака на особен начин се укључују у каталожке структуре. Веома фреквентни каталози формирају се према следећем обрасцу: име, презиме, партизанско име, порекло, позиција у структури војне јединице / партизански чин, заслуге на фронту и херојска борба, место погибије (в. нпр. Т: 42). Нестабилност појединих елемената (нпр. места погибије) логично је условљена врстом каталога (живи, мртви, живи и мртви), а каталожки сегменти функционишу и уз изостављање неких од поменутих структурних јединица (нпр. Ђ1: 292; 295). Понекад су секвенце променљиве и унутар појединачних каталога, када је низ актера одређен на различите начине (презименом, надимком, местом погибије, чином), а има примера развијања елемената структуре у вези са само једним јунаком. Тако се низ погинулих ратника у песми *Пролећери у источној Босни* одликује проширеном секвенцом посвећеном страдању Радета Кончара, фокусираном на разговор са непријатељима, понуђену и одбијену милост. Реплика јунака, обликована у оквирима традиционалног модела, садржи и исказ: „Волим часно растати се с главом, / него вашим служити се правом. / За милост вас нисам ни питао, / нит тражим, нит бих вам дао“ (М: 71), на који се реферише у штампи¹¹, али и у другим изворима за биографију овог партијског радника и народног хероја Југославије.

У песмама о палим јунацима, или у завршним секвенцама каталога, запажена је формула опраштања од оних који више нису живи¹²:

11 У Ђиласовом чланку посвећеном животу и делу Р. Кончара написано је: „Strijeljali su ga 25. maja 1942. godine s grupom drugova. Kada su im saopštili smrtnu presudu i pitali ga da li će da traži pomilovanje, on je jednostavno rekao: 'Niti bih vama dao pomilovanje, niti ga od vas tražim'” (В 1942, 20: 5–6).

12 Проучавање статуса ове формуле, њеног порекла и дистрибуције у оквиру фолклорних жанрова, постфолклорне хронике нарочито, захтевало би проширена и додатна истраживања, која ауторке остављају за другу прилику. Напоменућемо да неки

„Нека ти је слава! Свима палим нека буде слава“ (Ђ2: 290, 292, 295, 298, 303); „Neka ti je slava!“ (В 1942, 20: 5); „Слава им!“ (МБ 1944, 13: 1).

Прогласе које је ЦК КПЈ издала 12. и 25. јула 1941. године одликује позивање на традицију супротстављања непријатељу и херојске борбе („slavne tradicije borbi za pravdu i slobodu“; „slavna dela svojih predaka“) које се може посматрати као паралела увођењу актера јунака у традицијски низ узорних у поезији. Неколики чланци у *Борби* и *Младом борцу* садрже готово идентичан модел биографије партизанског ратника / партијског радника, нарочито они који су настали поводом смрти и страдања борца. Тако се у чланку *Саво Ераковић 'Страхиња'*, посвећеном партизанском хероју о коме певају и епске хронике, формира биографија усклађена са готово свим елементима које поседују епске биографије: име, презиме, партизанско име, порекло (породица „сељачка, али поштена“; школовање прекинуто ратом), приступање покрету међу првима, позиција у структури војне јединице / чиновни у партизанима (десетар, командант бригаде, заменик командира батаљона, командир батаљона), заслуге на фронту, херојска борба и смрт (МБ 1944, 5–6: 8; уп. и портрете у В 1922, 3; 1942, 20:5; 1943, 33: 4; МБ 1944, 2: 12, 13, 14, 15 итд.). Краћи есеј *Успомена на Тојлицу* садржи и секвенце посвећене ратничкој иницијацији – стицању оружја: „Као ратни трофеј запленио је кратки јуришни карабин са осталом спремом... Волео је своје оружје, неговао га је и чувао, и тек смрт га је одвојила од њега“ (МБ 1944, 1: 7). Чланак *Наши ђали хероји* (МБ 1944, 4: 13) пример је извештавања у коме су информације о личностима обликоване на готово идентичан начин као у каталогу у хроници *Кесеровића офанзива на Пусиу Реку* Обрада Симоновића (Ђ1: 292): „Саво Ераковић 'Страхиња' из Селишта командант II Јужно-Моравске бригаде погинуо у борби са Дражиновцима. Владимир Букилић 'Поп Мића' из Тулара командант II Јужно-Моравске бригаде погинуо у борби са Немцима на Јовиној ливади. Лазар Зиројевић из Кара командир чете у омладинском батаљону IV бригаде. Иван Милчић борац омладинског батаљона IV бригаде...“

Карактеризација колектива у песми и штампи усмерена је на безусловну глорификацију актера. Изједначавање са митским фигурама, јунацима из традиције и историје, често је у хроникама допуњено одређивањем колектива као изузетног. Комунисти, партизани и скојевци већ у прогласима имају посебан статус („najbolji borci, srpski partizani – to su tvoji heroji!“, Proglas 4), представљени као једини који устају против окупаторских сила, стављајући себе

досадашњи налази упућују на то да би она могла бити повезана са хроникама о Другом светском рату, будући да примери из материјала који је старији показују употребу другачијих формула које се тичу човековог одласка са овог света (видети нпр. варијације типа *Бој му дао у рају насеље* и *Бој му дао души сјасеније* у Детелић 1996: 173–174, или *вечни ђокој ђодај, лака му била црна земља, Бој душу да му ђроси* итд.).

испред ојађених, потлачених и поробљених. У обликовању мотива жртвовања оваквих јунака за узвишене циљеве региструје се у епским хроникама и формула писања историје: „Историја светле пише стране / да прослави борце партизане“ (М: 36), а потврђују је и текстови из штампе: „Омладина у борби исписује најлепше странице наше историје“ (МБ 1944, 1: 1).

Делујући у оквирима двају делокруга, као жртва и као јунак, појављује се народ. У хроникама се номинује као „народ/-и“, „радни народ“, „народне масе“, „напредне народне масе“ и сл. (в. нпр. Т: 34, 35, 95, 96; Ђ1: 294). Усклађен са идејом братства и јединства, готово је доминантан облик множине (нпр. „народи нам беху завађени“, Т: 35). Позицију пасивног актера, у оквиру делокруга жртве, народ нарочито има у песмама у којима су страдања („терори и муке“) постављена и као маркер деструктивног и негативно конотираног деловања противника. Онда када се приказује као део покрета отпора, као онај који устаје и супротставља се, прикључује партизанима, народ као колективни актер преузима и функције из делокруга јунака. Готово идентична номенклатура, стављање у позицију жртве, али и наглашавање улоге народа у пружању отпора непријатељима, региструје се и у текстовима комунистичке штампе и прогласима („glas radnog naroda Jugoslavije“, В 1941, 1: 1; „široke narodne mase“, В 1942, 1: 1).

Деловање окупационих и домаћих антиреволуционарних војних структура често је у партизанској штампи и документима одређивано као „терор“ или „поробљавање“, што се уочава и у тексту хроника. Мотив ропства и поробљавања нарочито је фреквентан у уводним секвенцама песама којима се објашњавају циљеви агресора, као и у примерима у којима певачи тематизују демонстрације у Београду и Војни пуч 27. марта („са Хитлером закључише пакта / да од наше земље створе гробље / да будемо фашистичко робље“, Т: 34). Опозицији гроб / роб, познатој из једне од најчешћих парола са демонстрација којима је повод било потписивање протокола о приступању Југославије тзв. Тројном пакту, у писању комунистичке штампе често је придруживано истицање и само једног њеног члана који још непосредније изражава антиимперијалистичке ставове („svi vi koji ste porobljeni, koji nećete tuđeg jarma, koji nećete da budete robovi omraženih fašističkih osvajača“, Proglas 4). Анализираној грађи заједничко је и маркирање немачких освајања метафором тамног облака: „Црни облак над Европом стао“ (М: 10); „Nad radničkom klasom Jugoslavije nadviše se crni oblaci“ (Proglas 1).

У складу са комунистичком идеологијом, нарочито са циљевима који су подразумевали не само функционисање на политичкој сцени већ – и пре свега, промену државног уређења и главну и једину улогу КПЈ у његовом устројавању и даљем обликовању, свакако је и истицање значаја Партије као покретачке снаге отпора и организованог супротстављања до те коначне победе. У том контексту разумљива

је честа персонификација Партије, заједничка хроници и штампи. Она је жива, атрибуирана некад и као божанство („Партија је наша славна била, / на све стране раширила крила“, Ђ2: 287; „Компартија свом народу збори“, М: 18, 19; „Комунисте води Компартија“, Т: 76). И у штампи и партијским прогласима и документима Партија је она која се гласа, позива, води, жртвује, на међи људског и божанског: „U stvaranje ove vojske (...) naša Partija je uložila natčovečanske napore i žrtve“ (В 1942, 20: 3); „КПЈ је остала верна народу и његовој слободи, те да је одмах позвала све народе (...) у заједничку оружану борбу против окупатора“ (Rezolucija).

У традицијски низ који, у складу са идејом братства и јединства, укључује хероје различитих народа и народности (косовски јунаци – Милош Обилић и Југовићи, Никола Зрински, Матија Губец, илинденски устаници), уводи се и Јосип Броз Тито, издвојен из колектива као „вођа хероја“ (Ђ1: 296). У хроникама са врло оскудним елементима биографије и одсуством наратива који би њему били посвећени, Титов лик је доминантно обележен карактеризацијом из перспективе певача („херој и борац“, Т: 96; „соко Тито“, М: 130), или рефлексора („народ Тита са љубављу гледа“, Т: 96). Лидерска позиција истакнута је и кроз његову улогу у едукацији (политичкој и војној): „Тито нам је вођа и учитељ, / борац храбри и ослободитељ“ (Т: 97), али и маркирањем титугле маршала која му је додељена на Другом заседању АВНОЈ-а („Прогласисмо Тита за маршала“, Ђ2: 287). Улога покретача отпора, ослободитеља, градитеља нове власти, истакнута је и у медијском дискурсу, у ком се региструје и инсистирање на „општенородној“ подршци вођи (нпр.: „Iz svih govora, iz svih pogleda, iz one plamene odanosti prema drugu Titu“, В 1943, 33: 1).

2.3. Актери у делокругу противника

За разлику од релације јунак / противник у класичној епској поезији, у којој је пар супротстављен на основу различитих етичких и етничких елемената (Петковић 2019: 270), у партизанској епској хроници југа Србије светове појединачних и колективних ликова у делокругу јунака и противника супротставља и сукобљава доминантно идеолошка компонента. Етнички *йуџи* припадници окупаторске војске (Немци, Бугари и, у споредном и пасивном статусу, Италијани и Мађари) делују у оквирима фашистичке идеологије, којој се супротставља комунистичка.¹³ У песмама са мотивом сукоба парти-

¹³ За разлику од партизанске штампе и комунистичке литературе где се укидају етничке границе онда када је други идеолошки прихватљив (отуд нпр. глорификација Италијана и Бугара који су на страни покрета отпора, в. чланак *Никада и нико неће моћи разрушити брајство бугарске и српске омладине*, МБ 1944, 15: 1), хроника нема тако формиране актере, мада су и у њој националне и верске границе укинуте када се говори о поробљеним европским народима („Сва Европа у крви је пала“, М: 10).

зана са јединицама које су припадале српским војним формацијама (Југословенска војска у отаџбини, Српска државна стража) противник припада и етнички *својем*, а граница између јунака и противника успоставља се пре свега на политичкоидеолошкој равни. Став певача према непријатељима партизанског покрета (и са припадницима покрета изједначеним цивилним структурама – сељацима, радницима, „поштеним интелектуалцима“) у појединим је песмама оштрији према домаћим противницима („домаћим издајницима“) него према представницима окупаторске војске. Узрок сукобљавању на нивоу *етнички своје / идеолошки њуђе* јасно дефинишу стихови: „Многи човек богатијег реда (...) на устанак неповољно гледа / због његовог страшног идеала / да разори друштво капитала / и оствари уређење ново, / комуниста, дело Лењиново“ (М: 48). Сличним се позивањем на разлике у класном статусу одређује и Драгољуб Дража Михаиловић. Осим што је доследно атрибуиран као издајник, он је и „човек омрзнуте класе“ (М: 64). Мотив подизања устанка у једној од хроника непосредно је повезан са постављањем јасне поларизације у равни колективни јунак – колективни противник из исте етничке заједнице: „Пуче прва пушка партизана (...) пуче пушка усред Беле Цркве / па је прве оборила мртве, / противнике устаничког збора, / слуге верне код окупатора“ (М: 38).

Аутори хроника се у карактеризацији ликова противника, колективних и индивидуалних, служе различитим поступцима, али то не мења коначну слику. Било да се противници одређују сопственим поступцима, посредством деловања других актера или ауторским коментарима (који су доминантни), они су доследно представљени као агресивни, подли, зли, они којима се често укида право на детерминацију људским. Запажа се да у карактеризацији доминантну улогу има мотив крви. Тако су окупатори и домаћи издајници: а) они који проливају крв („крвници“, „џелати“, Т: 45, 77); б) они који крв пију („тешке крвотије“, Т: 55); в) они који не припадају људском свету или су на његовој граници („звери“, Ђ2: 299; „хорде“, Т: 45); г) зли и агресивни људи („злотвори“, Т: 51). У појединим примерима запажа се и атрибуција која се односи на групу у којој су сви повезани, што још интензивније сведочи о изједначавању иностраних и домаћих актера у делокругу противника: „Ал бешњаху Немци и усташе, / Недић, Љотић и други џелати“ (М: 43), а исти поступак присутан је у прогласима и штампи („у бој против окупатора и њихових домаћих слугу, крвника наших народа“, Proglas 3). Аtribuција домаћих војних формација доследно се спроводи и облицима којима се изражава њихов поданички статус, или издвајање из заједнице, уз чест мотив издаје („Хитлерове слуге“, ИЗ: 108; „рђа, издајница стара“, Ђ1: 290). Чланци у партизанској штампи чувају сличне примере („крвник српског и хрватског народа“, В 1941, 1: 2; „фашистичке крвотије“, В 1942, 2: 5–6; „фашистичке звери“, В 1941, 1: 2; „олош и изроди“, В 1941 1: 2; „podivljale

horde“, Proglas 5). Треба напоменути да се четничке јединице у неким чланцима у *Борди* из 1941. године (реферисање на фазе заједничког ратовања са партизанима) одређују у позитивном светлу („*naši hrabri partizani i četnici opkolili su ovu bandu zlikovaca*“, В 1941: 2). У епским хроникама таквих примера нема, што може бити резултат накнадне приређивачке и уредничке цензуре, а могуће је да их ни у првобитним варијантама није било.¹⁴ У хроникама, партизанској и партијској штампи посебна је пажња посвећена управо сукобима са четницима („дражићевцима“), Костом Пећанцем и Драгутином Кесеровићем (в. нпр. Т: 37–46; Ћ1: 290–292).

Посебно позиционирани и у негативном контексту представљени су ликови представника политичког руководства окупиране Југославије, укључујући и избегличку владу и краља. Одређени као група, влада, политичке партије, или као појединци из поменутих структура, они су доминантно обликовани у равни мотива издаје. Поред тога, у атрибуцију су укључени и мотиви класног сукоба и супротности, поданичког положаја, издаје земље. Представници власти и политичких партија чија идеологија није у складу са комунистичком у хроникама су обједињени и маркирани изразима „клика“, „реакција“, „монархија“, „трули апарат“, „круна“, „главешине“ и сл. (Ћ1: 298; Т: 96, 97; Т: 95; ИЗ: 108). Неки од ових актера појављују се у појединим хроникама у вези са мотивом продаје земље и њеног напуштања, који певачи тумаче као главни узрок пропасти тзв. Априлског рата („И тако си, земљо, ти продата, / сви министри и сви генерали, / славна земљо, тебе су продали“; „побегла је (влада) и однела благо“, Ћ2: 286, 290). У моделовање представе о старом режиму укључује се и мотив завађених народа („Монархија док је прије била (...) народе нам наше завадила“, Т: 97), који је супротстављен мотиву братства, јединства и слоге међу народима као резултату деловања Комунистичке партије. У хроникама су као издајници обликовани и појединачни учесници историјских догађаја („пронашао наше издајнике / Цветковића, Стојадиновића, / Павла, краља и с њима Мачека“, Т: 33; „Љотић, Недић, Дража, генерали / свој су народ Хитлеру продали“, Ћ2: 288; „Целате су своје обучили / Павлића, Недића, Рупника (...) водит борбу братоубилачку / за Хитлеров рачун и Немачку“, Т: 33). У једном од примера посебна је пажња посвећена различитим нивоима одговорности старог режима за постепено и коначно уништење земље – од јасно изражених класних разлика, преко самовлашћа, до окупације и издаје. Ликови који представљају политичке или војне вође окупаторске и домаће војске атрибуирају

14 На ово је могла утицати и чињеница да су четничке јединице на територији југа Србије биле углавном под вођством Косте Пећанца, који је био јасно супротстављен комунистичкој идеологији и партизанском покрету. Осим тога, комунистички извори су правили разлику између тзв. савезничких четника и оних који са њима нису склапали савезе у заједничкој борби против непријатеља (в. нпр. *Борба са Пећом колоном*, В 1941, 1: 2).

се попут војних формација којима командују: Недић је „крволок српског народа“, „верни слуга“, „нови Бранковић“, Павелић „крвник“, „крвопија“, „звер погана“ (М: 23) итд.

Однос према политичким противницима и представницима монархије јасно је дефинисан програмом Комунистичке партије, нарочито прецизиран у прогласима које је КПЈ издала непосредно пре и након потписивања Тројног пакта, противећи се „prosovinskoj politici“ (Dediјer 1973: 458–459), нападу на СССР и позивајући на отпор. Различите политичко-војне групације одређују се као „клика“, а њихово деловање означава се као застарело и контрареволуционарно („izdajnička kapitalistička klika“, Proglas 2; „реакционарна клика“, МБ 1944, 1: 1, 2). Мотиви издаје, продаје земље, служења окупатору, готово су топоси прогласа које је издала ЦК КПЈ 1941. године, али и партизанске штампе у тој и каснијим годинама.

Како запажа Смиљана Ђорђевић Белић, један од поступака који се примењује у процесу формирања лика колективног непријатеља у постфолклорној епској хроници јесте и представљање колектива кроз лик вође (Ђорђевић Белић 2016: 122). У епским хроникама југа Србије таквим се поступком издваја Адолф Хитлер, представљен као непријатељ из више аспеката, при чему је етничко и класно сублимирано у идеологији империјализма, која подразумева освајање света „мање вредних“ (Словени, на пример). Учешће представника других туђих непријатељских колектива је сведено, између осталог и зато што се у већини забележених песама они идентификују као подређени Хитлеру и Немачкој: „Франко, Петен и Мусолиније, / Антонеску, Борис и Хотије / и још много разнијех квислинга“ (Т: 33); „верне слуге Рима и Берлина“ (Ђ1: 298). Њихова веза са актерима у функцији савезника (из перспективе певача реч је о актерима који делују у удвојеном делокругу издајника и противника) конкретизује се у једној од песама кроз телефонски разговор бесног вође са подређеним представницима држава и војних сила који нису добро обавили задатке и дозволили подизање устанка. Укључујући и елементе ироније, дијалози Хитлера и његових поданика одговорних за територију Балкана одликују се јасно израженим односом господар / слуга:

Грме речи телефонске пруге
До на ухо Хитлеровог слуге:
„Ој, Недићу, је ли ти познато
Да те нисам поставио зато
Да беспослен Београдом шеташ...“
(...)
Слуша Недић глас из апарата,
Од страха га несвестица хвата,
Па дрхтавим гласом одговара

На питање свога господара:
„Узвишени господаре мили...“
(...)
Збуњен Анте ставом мирно стаје
И овакав рапорт му предаје:
„Овдје, силни, слуга сам покоран,
А пред твојом главом одговоран.
Твоја ријеч светиња је за ме.“
(М: 44–47)

Маркиран поменути облицима карактеристичним за представљање непријатеља – „злотвор“, „крвник“ и сл., Хитлер је, усклађено са традиционалним матрицама по којима се актери у делокругу противника одређују и као онострана бића (Самарџија 2008: 165), у хроникама атрибуиран и као „демон двадесетог века“, „авет уклет“, „крвава аждаја“ (М: 10, 15, 79, 225). Одрицање људских квалитета и истицање понашања које се одређује као дивље, окрутно и зверско допуњено је и инсистирањем на изразима којима се актер дискредитује („манијак“, „бесни лудак“, М: 11, 20, 60).

У партизанској штампи и прогласима ЦК КПЈ Хитлер је такође онај ко господари и има слуге на Балкану, онај чије је деловање на граници људског, или људском не припада. Веза домаћих и страних непријатеља са Хитлером доследно се одређује као издајничка: „Hitlerova peta kolona“ (В 1942, 20); „Hitler je prinudio svoje vazale Rumune, Mađare“ (В 1943, 33: 1); „laži Hitlerove fašističke bande i šašice njenih vernih pasa u porobljenim zemljama“ (Proglas 3). У првим прогласима које је Комунистичка партија наменила становништву Југославије доминира одређивање Хитлера као болесног и безумног: „najobičniji luđak“ (Proglas 4); „luđak Hitler“ (Proglas 2) итд.

2.4. Тематска и идејна раван

Тематизујући Други светски рат на територији Југославије, певачи епских хроника југа Србије, у складу са потребама заједнице која песму слуша као причу о догађају из сопствене историје, сасвим рецентне, и доживљава је као нешто што је вредно памћења (Љубинковић 2010: 223), поклањали су посебну пажњу ратним дешавањима на територији Јабланице, Пусте Реке, Црне Траве. Догађаји попут Војног пуча у Београду 27. марта 1941. године (тзв. Априлски рат), окупације Југославије, страдања цивилног становништва у логорима, ратних сукоба на просторима Југославије, Европе и шире¹⁵, били

¹⁵ У складу са оваквом тематиком је и честа употреба израза типичних за војно-историјске наративе (нпр. „теорија муњевитог рата“, „инвазија“, „хегемонија“, „подела интересних сфера“, „на западном сектору“, М: 10–22). На овом месту региструјемо само неке примере, остављајући могућност за анализирање овог проблема у оквиру будућих истраживања.

су предмет читавих песама (в. нпр. М: 25–28), али много су чешће функционисали унутар шире експозиције у чијим оквирима се сагледавао догађај из локалне историје. Певачи, између осталог, прате значајне сукобе партизанских јединица са непријатељима, углавном Бугарима и четницима (Ђ1: 290–293; И3: 69; М: 83, 85), реферишу о формирању мањих и већих војних формација и ратовању Прве јужноморавске бригаде (Ђ2: 291–292; М: 67–72), страдањима цивила (Д: 119–123; Ђ1: 297–298; М: 143–149). Виши степен фактографије неке од ових песама приближава извештајима о ратним дешавањима, заступљеним у партизанској штампи. У *Борби и Младом борцу* штампани су чланци и рубрике посвећене борбама и кретању Јужноморавске бригаде, Тимочког батаљона, Топличког, Лесковачког, Јужноморавског, Јастребачког, Озренског партизанског одреда, писало се о противницима, победама, погибији бораца, страдању цивилног становништва, успеху Црвене армије и стању на Источном фронту, формирању народноослободилачких одбора итд.

Идејни слој заједнички хроникама и партизанској штампи везан је за наглашавање потребе борбе за слободу, супротстављања непријатељу, јачања братства и јединства, панславизма. Укључује и глорификовање СССР-а и одбацивање свега што је припадало претходном режиму.

У наративима о Совјетском Савезу издваја се неколико заједничких мотива: подмукли напад на СССР („У хиљаду деветој стотини / четрдесет и првој години / јуни месец беше лета тога / а датума двадес’ и другога, / тога јутра још зора не свану“; „*Ranog jutra 22. juna (...)* došunjali su se iznenada i mučki“, Proglas 2); преузимање природних богатстава („на свом путу хита ка Кавказу / ту богату петролеј оазу“, М: 26; „*da se dočerpaju onih ogromnih bogatstava koja su sebi stvorili (...)* miroljubivi narodi Sovjetskog saveza“, Proglas 3); повезивање и изједначавање револуционарних деловања („Револуције су наше исте“, Т: 96; „*Borba Sovjetskog saveza jeste i vaša borba*“, Proglas 2); љубав према Совјетима („Совјети су браћа нам по крви“, Т: 96; „мислећи на своју браћу – совјетску омладину“, МБ 1944, 1: 9). Са идејом заједништва често је повезана и идеја о уништењу словенских народа („Намере су њине несудијене / да заувек униште Словене“, Ђ1: 298; „*bio je najveći neprijatelj svih južnih i drugih Slovena nemački osvajač (...)* koji teži da uništi nas južne Slovene“, Proglas 4).

2.5. Пароле

У поетски и медијски дискурс укључени су различити говорни жанрови, а нарочито истакнуто место имају пароле („Доле Хитлер, влада и пакт тројни“; „Неће народ пакта, хоће рата“, Т: 34). Засноване на елементима благослова („Нека вођство Компартије живи“, Т: 46; „Да живе наши велики савезници СССР, Енглеска и Америка“,

МБ 1945, 29: 1), клетве („смрт фашизму“), пословице („боље гроб него роб“) и сл., паролe улазе у језик певача хроника, у заглавља у штампи, а нарочито место стичу у завршним секвенцама свих прогласа ЦК КПЈ.

3. Закључна разматрања

Функционисање усменог у околностима у којима се неки основни елементи његовог деловања нису могли пренети у писани облик и тиме условљена употреба средстава писане комуникације део су ширег контекста у чијим је оквирима долазило до корелација између поетског и медијског дискурса, између постфолклорне епске хронике и изразито идеолошки маркиране штампе (отворено дефинисане и као орган политичких структура), као и других видова идеолошког доктринарног деловања. Интертекстуалне везе олакшавала је не само могућност певача и публике да до информације из штампаног материјала дођу, усменим или писаним путем, већ и чињеница да су бројни ствараоци са ових простора били припадници покрета заснованог на идеологији Комунистичке партије, неки од њих и задужени за пропагандно деловање. Из перспективе циљева које је себи постављала Комунистичка партија од великог је значаја фактор интерференце са друштвеним слојем коме је нови идеолошки наратив требало да измени представе¹⁶ о функционисању државног и друштвеног уређења и учини га активном и поузданим снагом у борби за промене којима је Партија стремилa. Отуд се погодном могла сматрати комуникација формом која је била блиска становништву на руралним просторима, али, због значаја и снаге традиције, не једино њему. Постфолклорна хроника је била адаптивна форма, са нарацијом усмереном ка регистровању догађаја из непосредно прошлог, базираних на сукобима са непријатељима, али и са погодним склоностима ка денаративизацији у чијим се оквирима могла славити личност и одговарајућа идеја. Паралеле између поетског и медијског наратива уочавају се нарочито на нивоу обликовања актера, али и у тематско-мотивском и идејном слоју. Политичка реторика улазила је у говор актера и коментаре певача, често идентична изворним формама, посебно када су се те форме преносиле паролама, структурама нарочито погодним за изношење основних идеолошких поставки.

У том смислу компаративно сагледавање изабраних партизанских хроника и идеолошких обележја дискурса штампаних медија на подручју јужне Србије у периоду Другог светског рата и непосредно након његовог завршетка, у циљу уочавања и анализе постојећих интерференција, показало се као вишеструко оправдано;

¹⁶ „Захваљујући деловању идеологије, људи не успостављају директан однос према реалном свету, већ је тај однос посредован, идеолошким дискурсом, на имагинаран начин“ (Altiser 2008: 144).

ово изузетно комплексно истраживачко подручје захтева развијање интердисциплинарне методолошке апаратуре и отвара мноштво могућности за будућа истраживања. Неке од њих постулиране су, теоријски и практично, овим радом.

ИЗВОРИ

- Д – Димитријевић, Сергије. „Црнотравске и лесковачке народне песме ослободилачког рата и револуције“. *Српски етнографски зборник* 79 (1967): 51–139.
- Ђ1 – Ђорђевић М., Драгутин. „Обрад Симоновић, народни гуслар из Гласовика“. *Лесковачки зборник* 9 (1969): 287–298.
- Ђ2 – Ђорђевић М., Драгутин. „Народни певач Стоимен Станковић“. *Лесковачки зборник* 14 (1974): 288–306.
- ИЗ – Илић П., Никола и Момчило Златановић. *Народне њесме Јужне Србије о ослободилачком рату и револуцији*. Лесковац: Књижевни клуб „Глубочица“, 1985.
- М – Миловановић, Мирослав (прир.). *Народне њесме ослободилачког рата јужне Србије*. Београд: Графика-прес, 1974.
- МБ – *Млади борац* 1944–1945 <http://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#issue:UB_00090_19440101> 12. 05. 2020.
- Одлука Председништва АВНОЈ-а 30. новембра 1943. у Јајцу. <http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-cyrillic/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/deklaracija_drugog_zasedanja_avnoja.html> 23. 06. 2020.
- Т – Туровић, Добросав. *Народне њарџизанске њесме Јабланице*. Лесковац: Клуб писаца при Радничком универзитету „Коста Стаменковић“, 1968.
- В – *Borba* 1922–1945 <http://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#issue:UB_00064_19220219> 28. 04. 2020.
- Декларација – Декларација Другог засједанја Антифашистичког Већа Народног Ослобођења Југославије <http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije> 23. 06. 2020
- Proglas 1 – Proglas Centralnog komiteta KPJ narodima Jugoslavije od 15. travnja 1941. godine. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*. Tom V, knj. 1: *Borbe u Hrvatskoj 1941. godine*. Beograd: Vojno-istorijski institut Vojske Jugoslavije, 1952. <https://web.archive.org/web/20200128055512/http://znaci.net/zb/4_5_1.htm> 22. 04. 2020.
- Proglas 2 – Proglas CK KPJ povodom napada fašističke Nemačke na Sovjetski savez. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*. Tom 1, knj. 1: *Borbe u Srbiji 1941. godine*. Beograd: Vojno-istorijski institut Vojske Jugoslavije, 1949. <https://web.archive.org/web/20200128055101/http://znaci.net/zb/4_1_1.htm> 22. 04. 2020.

- Proglas 3 – Proglas CK KPJ narodima Jugoslavije od 12. jula 1941. godine. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*. Tom 1, knj. 1: *Borbe u Srbiji 1941. godine*. Beograd: Vojno-istorijski institut Vojske Jugoslavije, 1949. <http://znaci.net/zb/4_1_1.pdf#page=18, <http://znaci.net/arhiv/dokument/1> > 22. 04. 2020.
- Proglas 4 – Proglas CK KPJ narodima Jugoslavije od 25. jula 1941. godine. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*. Tom 1, knj. 1: *Borbe u Srbiji 1941. godine*. Beograd: Vojno-istorijski institut Vojske Jugoslavije, 1949. <http://znaci.net/zb/4_1_1.pdf#page=18, <http://znaci.net/arhiv/dokument/1> > 22. 04. 2020.
- Proglas 5 – Proglas Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju od jula meseca 1941. godine. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*. Tom 1, knj. 1: *Borbe u Crpđuju 1941. godine*. Beograd: Vojno-istorijski institut Vojske Jugoslavije, 1949. <http://znaci.net/zb/4_1_1.pdf#page=18, <http://znaci.net/arhiv/dokument/1> > 22. 04. 2020.
- Rezolucija – Rezolucija o osnivanju AVNOJ-a. <http://www.arhivyyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/rezolucija_o_osnivanju_avnoja.html> 25. 04. 2020.

ЛИТЕРАТУРА

- Браун, Максимилијан. *Српскохрватске јуначке њесме*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства: Вукова задужбина; Нови Сад: Матица српска, 2004.
- Детелић, Мирјана. *Урок и невесња: њоењика ејске формуле*. Београд: САНУ, 1996.
- Ђорђевић Белић, Смиљана. *Посјфолклорна ејска хроника: жанр на іраници и іранице жанра*. Београд: Чигоја штампа, Институт за књижевност и уметност, 2016.
- Ђорђевић М., Драгутин. „Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави“. *Српски ејноірафски зборник* 70 (1958): 1–724.
- Ђорђевић М., Драгутин. „Личности народног устанка у партизанским песмама лесковачког краја“. *Раг VIII коніреса Савеза удружења фолклориста Јуіославије у Тијшовом Ужицу* 1961. Београд: Савез фолклориста Југославије, 1961, 237–244.
- Златановић, Момчило. „Врањске народне песме ослободилачког рата и револуције“. *Народно сїваралашїво – Folklor* 14 (1975): 53–56.
- Златановић, Момчило. *Народно њеснишїво Јужне Срџије*. Врање: Народни музеј у Врању, 1982.
- Лајић Михајловић, Данка и Смиљана Ђорђевић Белић. „Песме о НОБ-у и (ре)конструисање традиције: певање уз гусле на грамофонским плочама из доба социјализма“. *Књижевна истїорија* (2021) (у штампима).
- Љубинковић, Ненад. „Модели епских јунака и њихових противника у српскохрватској десетерачкој епици“. *Траїања и одіовори: сїудије из народне књижевностїи и фолклора* 1. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010, 222–228.

- Љубинковић, Ненад. *Наши далеки ђреци*. Београд: СКЗ, 2014.
- Мајсторовић, Стеван. „Вуксан“. *Млади борац*, 1980, б.с. <http://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp|issue:UB_00090_19800101|article:DIVL4> 17. 7. 2020.
- Матић, Милан. *Партизанска шћамља у Србији 1941–1945*. Београд: Институт за савремену историју, 1993.
- Милошевић, Срђан. „Комунистичка партија Југославије о сељачком и аграрном питању у периоду између два светска рата“. *Токови историје* 2 (2015): 101–127.
- Милошевић Ђорђевић, Нада. „Стихована хроника – народна или народска поезија“. *Право и лажно народно ђеснишћиво*. Ур. Мирослав Пантић. Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 1996, 77–84.
- Наумовић, Слободан. „Устај сељо, устај роде: Символика сељаштва и политичка комуникација у новијој историји Србије“. *Годишњак за друшћивену историју* 2. 1 (1995): 39–63.
- Недељковић, Душан. „Развитак црнотравских и лесковачких народних песама ослободилачког рата и револуције“. *Српски ећнографски зборник* 79 (1967): 1–43.
- Николић, Илија. „Народно певање у јединицама Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије (1941–1945)“. *Народно сћваралашћиво – Folklor* 14 (1975): 16–36.
- Петковић, Данијела. *Јунак и сиже ећске ђесме*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2019.
- Поповић Николић, Данијела. „Наивни стваралац у постфолклору“. *Књижевна историја* 163 (2017): 59–81.
- Самарџија, Снежана. *Биографије ећских јунака*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
- Сувајџић, Бошко. *Певач и ђрадиција*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- Требјешанин, Радош. „Старозавичајни и нови фолклор у Гајтану“. *Раг IX конћреса фолклористћа Јуославије*. Сарајево: Удружење фолклориста Југославије, 1963, 577–587.
- Ћосић, Добрица. *Разговори и живоћојис*. Прир. Радован Поповић. *Дела Добрице Ћосића*, коло 4, књ. 24. Београд: Филип Вишњић, 2005.
- Altiser, Luj. „Ideologija i државни идеолоћки апарати (beleške za jedno истраћивање)“. *Studije kulture*. Прир. Jelena Ђорђевић. Београд: Sluћbeni glasnik, 2008, 143–147.
- Becić, Ivan. „List ‘Borba’ u borbi za ovladavaњem јавним mnjenjem u Srbiji 1944–1945“. *Istorija 20. века* 30. 2 (2012): 83–101.
- Ѐolović, Ivan. *Bordel ratnika: foklor, politika i rat*. Београд: Biblioteka XX vek, 2007.
- Dedijer, Vladimir. „Pokoravaњe i komadaњe Jugoslavije“. *Istorija Jugoslavije*. Ур. Ivan Boћić, Sima Ѐirković, Milorad Ekmeћić i Vladimir Dedijer. Београд: Prosveta, 1973, 457–470.
- Murko, Matija. *Tragom srpskohrvatske narodne еpike*. Zagreb: JAZU, 1951.

- Naumović, Slobodan. *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, IP „Filip Višnjić“, 2009.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije: 1918–1988. Knjiga 2: Narodnooslobodilački rat i revolucija: 1941–1945*. Beograd: Nolit, 1988.
- Rodić, Milivoj. *Narodna poezija revolucionarnih epoha kao književni fenomen*. Beograd: Svet knjige, 2005.
- Vesović, Milan. „Komunistička štampa o stvaranju Jugoslavije“. *Istorija 20. veka* 12. 1 (1994): 55–64.

Danijela Popović Nikolić
Snežana Božić

The Word of the Communist Party in Partisan Epic Chronicles

Summary

The paper examines the relationship between the post-folklore Partisan epic chronicle and the ideological press (the *Borba* [The Struggle] and *Mladi borac* [The Young Fighter] newspapers (1944, 1945), and the proclamations of the CPY Central Committee), as well as other types of ideological doctrinal activity in southern Serbia during World War II. The oral functioned in circumstances in which some of its main elements could not be transferred into the written form. This made the use of written communication part of a broader interplay between the poetic and media discourse, between post-folk epic chronicles and the ideological press. Intertextual connections were facilitated not only by the possibility for authors and audiences to obtain information from printed material, whether through spoken or written means, but also by the fact that many authors from the region were members of the movement founded on Communist Party ideology, some of them in charge of propaganda to boot.

From the perspective of the goals the Communist Party set for itself, of great importance was the factor of interference with the social stratum whose notions of the functioning of the state and society were to be changed by the new ideological narrative, thus making it an active and reliable asset in the struggle for change the Party aspired to.

Therefore, the form of communication with which the rural population was familiar seemed particularly suitable (though the rest of the populace was no stranger to it, due to the importance and power of tradition). The post-folklore chronicle was an adaptable form, with genre features that included narrative sequences aimed at reporting events from the immediate past, based on conflicts with enemies, but also with suitable inclinations towards denarrativization, providing a framework in which an appropriate personality or ideas could be celebrated. The parallels between the poetic and media narrative can be noticed especially when it comes to outlining the principal actors, but also with regard to the themes, motifs and ideas.

Keywords: oral epic tradition, post-folklore epic chronicle, press, Communist Party, ideology

Примљен: 15. 2. 2020.

Прихваћен: 30. 8. 2020.